

A prózairó költő – a költő prózája

Baka István: A kisiú és a vámpírok

Miért hökkenünk meg, ha a költőt az epikus szerepében látjuk? Ma már a középiskolák sem hagyományozzák ezt a rossz beidegződést, mégis ösztönös a meglepetés, nagyobb a várakozás, ha az eddig megszokottól eltérővel találkozunk. Pedig ma már nem az a kérdés, hogy helyes-e ez a kettősség, hármasság: ki írjon epikát, ki drámát, és ki legyen lírikus. Ne azt keressük tehát, hogy milyen költő a kötet írásainak szerzője! Ne verseihez mérjük ezeket a műveket! Azt kíséreljük meg számba venni, hogy a szerző hogyan képes alkalmazni az eltérő műnemű eszköztárat; hogyan érvényesül ezekben a művekben az a világlátása, amely már a verseskötetekben olyannyira önálló és csak rá jellemző; mennyire van birtokában Baka István annak az új nyelvnek, amelyen már egyszer megszólalt (ld. *Szekszárdi mise*, Budapest, 1984.).

A kötetet olvasva fausti kérdés fogalmazódik meg bennünk: mi készül itt és miért? Már a nyitó elbeszélésből kiderül: *világunk képe*. Ám az már nem egészen egyértelmű, a világunk-e ez, és azonosulhatunk-e ezzel a képpel? A szerző nem törekszik átfogni az egészet, részletében mutatja csak be. Jellemző, hogy bár az olyan divatos rövid történet felé közeledik, mégsem az anekdotikus jelleg az alap, mint kortársainál. Ez a rövidség inkább a tömörség, a tömörítés felé mutat, a prózai nyelv szabadságának határait kutatja. Ötvözhető-e az elbeszélői nyelv a lírai rajzolattal? Nem a neoavantgarde formarombolása, inkább a romantika vegyítő-elegyítő szándéka érhető tetten.

A művek olvasásakor a rejtettség fogalma jut az eszünkbe. De ez a rejtettség nem az értékek világára vonatkozik. Általában elfogadott, hogy az értékek rejtőzve léteznek, és mint sugárzó anyag részecskéi fejtik ki hatásukat. Itt azonban nem a rejtett értékek felmutatásáról van szó, hanem arról, hogy amit rejtegetni vélünk, az valójában nem lé-

tezik. Az értékek hiánya jellemző körunkra, s erre az igazságra figyelmeztet a válságirodalom, a satíra, a groteszk. Ez a kritika van jelen a kötet írásaiban. Baka műveiben a fikció arra a létezésre utal, amely csak elképzeléseiben mer a valós gondokkal szembenézni. Az irracionális-irreális elemek azért születnek, azért idéződnek fel, hogy a racionálisnak hitt/hirdetett realitásunk elmentmondásaira irányítsa a figyelmet.

Hol vannak hát hiányzó értékeink? Baka nem erre keres választ (nem is a szépíró feladata ez). Ezek az értékek létező értékek voltak, s míg voltak: világunk rendező értékei voltak. Ezekre utal vissza az evokációs szerkesztés. A visszautalás egyrészt önnön korábbi műveire, különösen a *Szekszárdi mise* darabjaira vonatkozik, másrészt a világirodalom, a művészettörténet alkotásaira. A teljesség igénye nélkül Geotne, Borges, Artmann, M. Shelley, Phlegon, Polidori, Dürer nevét említhetném, de igen erős a film hatása is. Így lesz könyvészeti csemege a kutatóknak, hatalmas munka a jövő filozófusainak, de ugyanakkor a klasszicista olvasókra oly jellemző élmény a mai befogadóknak. Az imitációra és az evokációra épülő történet a *ráismerés* örömét adja. Nem Esterházyt követő intellektuális élményről van itt szó, nem a lételmélet, a filozófia, a világnézeti rokonság megértése kapcsolja itt egybe az olvasókat, hanem a közös műveltség- és életélmény. Képzelnünk el egy ismeretlen hasadó anyagot, amelyből sikerült kritikussá mennységet sűríteni egy tartályba, s a láncreakció azonnal beindul, ha a tartályt kinyitónál van valamennyi ugyanebből az anyagból! A *felismerés* öröme emeli fel a szerző szintjére a befogadót, aki az asszociációk követésével és kiindításával lenyűgözve áll a szerző kombinatív készsége előtt. Így teremődik meg egy „értelmiségi idill”, miközben a történet egyáltalán nem az idill illúziójá-

nak megteremtésére törekszik. Ez az el-
lentmondás azonban nem feszíti szét a
művek egységét. Honnan ez a klasszi-
cizmussal oly rokon műépítkezés? Miért
jellemző korunkra a régi stíluseszmé-
nyekhez, értékekhez való igazodás? Mi-
ért nincs tere, miért nincs helye az ere-
detiségnek? Miért számít eredetiségnek
az imitáció és az evokáció tudatos
vállalása és művészi megvalósítása? ...
Olyan kérdések ezek, amelyeket nem a
mű, nem a szerző tesz fel, ám az olva-
sónak mégis ezek jutnak az eszébe.

A kötet írásai már korábban megje-
lentek, a *Margit* című kisregény 1984-
ben, a *Tiszatáj* márciusi számában. A
mű érdekes kísérlet: Goethe Faustjának
elbeszélésnyi, epikai vetülete a szerző
élelményének síkján. A kudarclét sa-
jatos világát villantja fel egyetlen ötlet
fényében — anélkül, hogy a hatalmas
műveltségelmény anekdotai csattanóvá
szegényedne. Szeged és Szekszárd, a
könyvtáros és Faust, jelen és múlt, Ko-
leszár Béla és Mefiszto, ifjú- és felnőtt-
kor, Baka és Goethe egymásra vetítő-
dése, épülése a kisregény. A rokon tör-
ténét, a *Vasárnap délután* annak idején
pályáivet nyitott (a Jóisten-ígéret: az
Edit-szerelem ajándék örökkévalósága).
A *Margit* életutazást zár. A harminchárom
éves (!) férfi lételeménye nyomasztó:
nem vagyunk kivételesek! Önsorsrontá-
sunk nem változtatható pályán mozog.
Ha valamilyen irracionális módon visz-
za is térhetünk minden rosszunk látszó-
lagos kiindulópontjához (az időgazda
órák-Sátán játszmája), akkor is legfel-
jebb csak igazolhatjuk felismerésünket:
miért ilyen, miért vált ilyené, miért
nem lehet más. Közben persze az is bi-
zonyos, hogy ez sátáni célt szolgál (el-
kárkozás? öngyilkosság?) — azaz: ez
csak egy megoldás a sokból, s „jóságát”
a logikai zártság sem igazolja feltétle-
nül. Ez a tudatos kétely elkerülteti a
másnaposan, súlytalanságára ébredő
könyvtárossal a vágányok felé vezető
utat (Mefiszto szándéka meghiúsul), de
a befejező idézet felemelő, katartikus ér-
zése helyett a cinikus ironia, ön-
ironia következik: „Az Örök Asz-
szonyi emel magához. — És Márta
karjába kapaszkodva feltápáskodtam a
padról.” Ez a Márta ugyanis, vélemé-
nyem szerint az Újszövetség Mártája is
egyben. Az a Márta, aki Magdolnával
szemben nem tud a megváltáshoz fel-
emelkedni a hétköznapi gondokból. Nem
Margit emeli magához könyvtárosunkat,
és nem Margarita menti meg. Csak
Márta. És innen az út még egyértel-

műbb, még kilátástalanabb — bár él-
hető.

A műből kiemelkedik a megkísérté-
sek (a könyvtárosé, Margité) mesteri
előkészítése, lélektani indoklása; költői-
sége ellenére is brutálisan nyers mer
lenni. Imponáló lehet Baka Goethe-is-
merete, biztonsága, amellyel a műve-
lődéstörténet tényei között mozog, ám
ez a biztonságérzés lassan bizonytalan-
ságéretté válik — sokat segít ebben az
egyes szám első személyű elbeszélés —,
és a lételeményben magunkra — so-
kunkra — ismerünk. Nem érték jött
létre, csak látlet. A hiányban, amely-
nek megrajzolásába beúszott a *Szekszár-
di mise* dilettáns Séner Jánosának figu-
rája is, a hiányban, amely időnként
kínzó vágyat kelt bennünk, ebben a hi-
ányban ismerünk korunkra. Hol lakik
Koleszár Béla? akár őt is választanánk,
csak ez az űr ne ásitozzon felénk!

A *kisfiú és a vámpírok* (*Tiszatáj* 1985/
11.) új kísérlet annak a megfogalmazá-
sára, amit korábban a *Transzcendens*
etűd és a *Szekszárdi mise* már megpró-
bált. Az előbbinek a bátorsága, az utó-
bbinak az objektivitása — a legjobb tu-
lajdonságok ötvöződnek ebben a topo-
szokra épülő horrorgroteszkben. A mű-
fajmegnevezés persze nem pontos, a tör-
ténét ennél több. Bevonja, beolvasztja
magába az életút tényeit. Baka és Bakó
azonosíthatóságára utal, hogy a fő-
szereplő egyik őse, Bakó István váloga-
tott verseit olvasgatja, Bakó András le-
mezhallgató szenvedélye, az unokaöccs
Imre Nemes Editre gondolva éli meg
először a szerelem élményét (a *Vasár-
nap délután* Editje lenne ő?). Megjelen-
nek a már ismert szereplők más néven
(pl. Borgói Cézár főispán, aki a *Transz-
cendens etűd* Bártfay Mihályát idézi,
vagy Dusek Ernő, a politikus karnagy,
aki a *Szekszárdi mise* Séner Jánosát),
vagy ugyanazon a néven, csak más idő-
ben: Gerenday Lajos, Schöner István,
Szandtner Antal, Jeszenszky Ákos és
Rüll Lajos (ők tartottak ki Séner mel-
lett, amikor 1874-ben előadták a kar-
nagy férfikarra írt rekviemjét, amit ter-
mészetesen Bakó András, Sárd egykori
megyei város segédlevéltárosa talál meg
véletlenül a korabeli hagyatéki jegyző-
könyvek között.). De nemcsak a szerep-
lők ismerősek, könnyen azonosítható a
XXI. századbeli helyszín is (Sárd—
Szekszárd, Dolma—Tolna), bár éppen a
hasonlósága miatt válhat mássá és ide-
genné. A játékosan torzított helyszín
nem Temesi Porlódját idézi, hanem
Csáth—Havas—Munk *A repülő Vuclidol*

Szabadjára és Spiró György *Kerengőjének* kisvárosára emlékeztet. Ismerős-ismeretlen világ Baka világa: azonosításra/azonosulásra készlet és kritikára hív. Képzelt papírmásé világ ez, de félelmetes múltat hordoz kromoszómaiban. Nem véletlen, hogy éppen innen indul ki az irracionális „járvány, amely kizusztítja a várost, mint eleven emberek közösségét, és megállíthatatlanul vámpírokká változtatja a lakókat, akik vad, szomjas önzésükben már nem is tehetnek mást, csak ölnék és továbbadják a fertőzést, tagadhatatlanul mélyseges (jogos) félelmünk” allegóriájaként — vajja a fülszövegben a szerző.

Az elképzelt jövő a jelenünkből ered, amely borzongatóan érdekes múlt Bakó Imruska padlason olvasott képeslapjaiban. Csak ezekkel az irracionális, irrealis jelekkel érzékeltethető a kimondhatatlan, mert az elkoptatott, frázisokká szegényedett hagyományos nyelvi jelek már nem idézik fel bennünk eredeti jelentésüket. A toposz ősi, misztikus, szecessziós, mesés és romantikus értelmezést hívhat elő, de ilyenként is csak jelzése az érzékiségében is viszolyogtató, következményeiben félelmetes végzetet hordozó jelen valóságnak. Lebilincselő a szerkesztés variációs gazdagsága: a keret elbeszélő éneke és a narrátor, az egyenes vonalú cselekményvezetés és a megszakítotttság, a helyszínek és az idősíkok váltogatása. Ez azonban nem öncélú, a magbetét héját adja. Míg a főcselekmény egyre inkább a félelmetes horrorba vezet, a főszereplő múltjához és jelenéhez kapcsolódik a szerencsés befejezés lehetősége (Korintha beszél először a megoldásról: át kell szúrnunk a vámpírhalott szívét egy karóval, Bakó András még át tudja adni ezt unokaöccsének). Aztán már Polanski filmjéből jól ismert befejezés következik (*Vámpírok bálja*), vagy ha jobban tetszik, Örkény egypercesének vége (*A végzet*).

A kisregényben a *Szekszárdi mise* biztos kezű történetvezetése érvényesül. Baka István avatott epikus ábrázolásába harmonikusan illeszkedik a fin de siècle hangulatát érzékeltető költői szerkesztés. Azt is magával ragadja a mű, aki csupán a cselekményre figyel. A mesei címadás — amely bevillantja Lázár Ervin gyermekregényét is — megtevesztő és igazoló cím egyszerre. Ha adatott is boldog befejezés (a mesék régi követelménye), mégsem valósítható meg, mert a felnőttek világa „önmagát javító”, az észrevett hibát „kiküszöböli”:

a gyermekek előtt nincs más út, csak szüleik útja.

Más a helyzet a záróművel, amely folyóiratban alig egy hónappal előzi meg a könyvet (*Életünk* 1988/3.) A Bakára jellemző kötetkompozíció tér vissza ebben a könyvében is. A *Szekszárdi mise* című kötetének utolsó írása a *Transzcendens etűd* motívumaiból is építkező dráma: *A völgy felett lebegő lány*. Jelen kötetében szintén dráma az utolsó alkotás: *A korinthoszi menyasszony*. A szomorújáték (Baka István műfajmegjelölése) látszólag csupán az előző kisregény betéttörténetének. Bakó András múltbéli kalandjának dramatiszálása. A mű azonban sokkal több ennél. Már a szereplők névtelensége, a hely és az idő konkrét megjelölésének hiánya is átfogóbb képet sejtet. A mottó nemcsak Goethe 1797 nyarán keletkezett balladá-jára utal, hanem a 2. század egyik jelentéktelen görög szerzőjének, Phlegon-nak egyik művére is.

A szerző szerint „a szomorújáték szereplői élet- és boldogságmentő hazugságaik útvesztőjében bolyonganak — reménytelenül, mert az egyetlen, aki az élet igazságát és elemi ártatlanságát képviseli köztöttük, „törvényes helyzetét” tekintve már „nem tartozik az élők világába.” Am ez a dráma nem csupán az igazság labirintusa. Ez az útvesztő, amelynek bonyolultsága és véres valósága az ókori állatjások leölt birkáinak belsősegeire is emlékeztet, amelyből a hozzáférő nemcsak a jövőre, de a jelen ismeretlen, félelmetes kérdéseire is választ kereshetett. A szomorújáték fik-tív, néhol mégis olyan ismerős története borotvaélességgel hántja le világunk hazugságok és elfogadott féligazságok húsba-vérbe ágyazott, már abból, mert abból táplálkozó díszleteit, hogy végül az elárvult, árulóvá árult, magával szembenézni nem tudó, mert nem merő egyén lépjen elének (akárcsak a *Margit* könyvtárosának marionettbábujá).

Rossz közérzetünk képe ez a darab. Szomorújáték — tragédia a szó klasszicista jelentésében. Értékhiányt tár fel, a konvenciók világában nincs olyan érték, amelyre konszenzust lehetne telepíteni. Ez az értékvesztés nem az illő befejezés felé halad. Nem az értékvesztés felett érzett elégikus bánat szólal meg, hanem a leleplezés és leleplezettség dühe, a hiány keltette elégedetlenség indulata. Akad-e rendező, aki Baka István színpadi elkézeléseit megpróbálja megvalósítani? Nem tudom. Baka Istvánnak nincs sikere a drámáival, mert

meg sem kísérelik előadni. De az bizonyos, hogy a nézők nagyon rossz érzéssel fognak felkelni a székükből, feltéve, ha a színészek játéka pontos: nehéz beismerni világunkról kellemetlen, megváltoztatásra készítő, de ennek esélyét alig hihető igazságokat. Ilyen igazságokról szól Korintha, a Vendég, a Család drámai története.

Ne fogjuk rá, de ne féljünk tőle: a kötet minden írása Goethét idézi. Pontosabban fogalmazva nem a szerzőt, hanem a művészt, akinek alkotásaiban központi helye van az élet és halál egységének, amelynek célja az állandó változásban önmagát feloldva megvalósuló lét titkainak sejtetése (Halász Előd). Am ezt a titkot nekünk kell megfogalmaznunk — Baka István óvakodik a didaktikusságtól (melynek veszélye még ott kísértett *A völgy felett lebegő lány* soraiban). A kötet írásaiból az utolsó kettő ugyanúgy támadható, mint a 2. századi témaadó, Phlegon művei. Kritikusi beszélhetnek majd az áltörténetírás hibáiról, hibáztathatják a kuriózumok kedveléséért, kereshetnek benne példázatot és parabolikus értelmet (támadva és védve sajátjukkal azonosított álláspontját), vádolhatják a mesével kacérkodó áltudományos egyveleg címszavaival... és sorolhatnánk még a lehetőségeket. De ha erre az útra tévedünk, akkor nem veszünk tudomást arról, ami a műveket kiváltja, ami a művészt inspirálja: a valóságról.

A régi világ egyensúlyvesztése: ez a művek meghatározó létélménye. Ez a régi világ a *mi jelen világunk*, amelyre ma az érdektelenség, az értéktelenség, a kiüresedés, a közöny, a válsághangulat, a nosztalgia vagy a jövőbe vetített/vetíthető múlt illúziója a jellemző. Ezt a jelen világot úgy körüldíztettük, -drapériáztuk, úgy elvesztettük érzékelési tartományainkból, hogy talán csak a mesés, az irracionális, irreális eszközök lehetnek képesek megmutatni azokat a lehetetlenült tartalmakat, tudatunkból hiányzó lényegi összefüggéseket, emberiségünket és magyarságunkat őrző alapfogalmakat, amelyeket a realitásnak hirdettet/hitt jelenségek takarnak. És ha sikerül, akkor is csak annyit érünk el, hogy nyitott szemmel botorkálhatunk a mélység fölött, helyzetünk kínzó tudásával cserélve föl a szédített vakhitet.

A Kamasz, a jövő nemzedékek készségét az árulásra — ezt hirdeti a kötet? Bakó Andrásnak a cselekvés értelmetlenségére válaszoló közönyét, vagy a *Margit* könyvtárosának alkoholista menekvését? Nem hiszem. Nem tartom esetlegesnek a kompozíciót, bár tudom: a kötet tervezetében a kisregényeket versek követték. A szomorújáték Vendégének és szerelmének, a halott Korinthának sorsa megfogalmazza: az emberi létezés egyetlen értelmes módjának alapja a *bizalomra és szeretetre* épülő emberi kapcsolat lehet. Ha meg nem is valósul a darabban, a kötetben, mégis rilkei parancsá válik a hiányzó beethoveni-schilleri örömadói összhang, amely a disszonáns, diszharmonikus hangzatközből mindezek ellenére összeáll: „Változtasd meg éted!”

*

Baka István pályája kortársaiéhoz hasonlóan indult. Lírájában kezdetben az antropomorfizálódott táj, a szülőföld és az egyetemi város jelenik meg. Míves versépitő igényét és követelményeit erősítette, erősíti a műfordítás iskolája. Bakát nem a neoavantgarde külsőségei, formai/formabontási bravúrjai ragadták meg, költészetének második szakaszára a valóság és a művészi megvalósítás allegóriába hajló kapcsolata jellemző. Ebben az időben írt verseiben a történelemben, a politikában, a múltban és a jelenben való gondolkadás érvényesül. Elkerüli azonban a beszűkülés, a propagandistává válás zsákutcáját.

A műfordításokon nevelődött kivételes beleérzőképességével és az evokációs hatásokra épülő műveltségével új szakaszt nyitott költészetében. Nem lírájának tartalma változott — valóságlátása a régi —, hanem a formák, a megformáltság iránti igényessége vezet az új utakra. A teljességre törekvés köreinek spirális emelkedése nyitja meg a többi műnem távlatait. Baka István keveset író, igényes művész. Legjellemzőbb rá talán az a felelősséggel teljes bizalom, amellyel beavattja világába nagykorúnak tekintett olvasóit. Ez a bizalom, az általa kiváltott öröm mondatja ki velem: várjuk újabb köteteit! (*Szépirodalmi*)

ÁRPÁS KÁROLY